

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΑΔΕΡΦΟΙ ΒΑΛΛΙΑΝΟΙ

**ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΑΘΗΜΑ: ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ: ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ

**ΑΘΗΝΑ
ΜΑΪΟΣ 2020**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
1. ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΑΔΕΡΦΟΙ ΒΑΛΛΙΑΝΟΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ.....	4
1.1 Από τις Κεραμειές ως την Τάγκανρογκ	4
1.2 Ευεργεσία και νεωτερικότητα	6
2. ΕΥΕΡΓΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΔΕΡΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	9
2.1 Ένταση εθνικισμών στα Βαλκάνια και Μεγάλη Ύφεση: μια νέα πραγματικότητα	9
2.2 Η κληρονομιά του τρικουπικού εκσυγχρονισμού και ο τρόπος ευεργετικής δράσης των Βαλλιάνων	11
3. ΑΔΕΡΦΟΙ ΒΑΛΛΙΑΝΟΙ: Ο ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ	13
3.1 Οι λειτουργίες του ευεργετισμού στην περίπτωση των Βαλλιάνων.....	13
3.2 Ιδεολογία και προσωπικότητα: οι αδερφοί Βαλλιάνοι ως ευεργέτες.....	16
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	19
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	21

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[...] "Όλαι αἱ φιλανθρωπικαί καὶ ἔθνικαὶ οἰκοδομαί [...] εἰσὶν ἔργα προελθέντα ἐκ τῆς γενναιοδωρίας τῶν μακρὰν ἐμπορευομένων. [...] Τὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων τούτων ἀποτελοῦσι μακρὰν σειρὰν εὐεργετῶν". [...]

«Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», Ακρόπολις, 16 Μαρτίου 1888, 1

Ο ευεργετισμός αποτελεί ένα νεωτερικό φαινόμενο με ιδεολογική βάση. Στον ελλαδικό χώρο και τις παροικίες των Ελλήνων στη Διασπορά έδρασαν πολλοί και σημαντικοί ευεργέτες. Αυτοί ήταν άνθρωποι που προέρχονταν από τη Διασπορά, όπου ασκούσαν επιχειρηματικές, επί το πλείστον εμπορικές, δραστηριότητες κατορθώνοντας με αυτόν τον τρόπο να συγκεντρώσουν μεγάλες περιουσίες, διόλου αμελητέο μέρος των οποίων μετετρέπη σε ευεργετήματα.

Στην παρούσα ανάλυση, αντικείμενο αποτελεί η ευεργετική λειτουργία των αδερφών Βαλλιάνων από την Κεφαλονιά, που είναι γνωστοί στους περισσότερους Έλληνες για το κτίριο της οδού Πανεπιστημίου το οποίο συμπληρώνει την «Αθηναϊκή Τριλογία» και αποτελούσε επί σειρά ετών στέγη της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Ωστόσο, η ευεργετική δραστηριότητα των Βαλλιάνων επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές, στον τόπο τους κυρίως, και σε διαφορετικά ενδιαφέροντα.

Προκειμένου να διεξαχθεί μια τέτοια ανάλυση, απαραίτητη είναι η πλαισίωσή της με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής, με επίκεντρο φυσικά τη δράση, επαγγελματική και ευεργετική, των αδερφών Βαλλιάνων. Επομένως, θα παρατεθούν – με διόλου φειδωλό τρόπο – ιστορικά δεδομένα και γεγονότα, των οποίων ο σχολιασμός θα επιτρέψει τόσο την πιο εύκολη ανάλυση της ευεργετικής λειτουργίας όσο και τη βέλτιστη κατανόηση του περιβάλλοντος άρα και της σημασίας των ευεργετημάτων των Βαλλιάνων.

Κεντρικός πυρήνας της ανάλυσης θα είναι οι τρεις διαστάσεις της ευεργετικής λειτουργίας: χρονική, τοπική, τροπική. Με αυτόν τον τρόπο θα επιχειρηθεί η εις βάθος διεϊσδυση στις εκροές που παρήγαγε η ευεργετική δράση των Βαλλιάνων και θα προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά, τα κίνητρα και οι επιρροές της. Επιπλέον, καθώς ο ευεργέτης διαθέτει συγκεκριμένο ιδεολογικό υπόβαθρο, θα πραγματοποιηθεί και μια σύνοψη των ιδεολογικών καταβολών των Βαλλιάνων ως ανθρώπων της

εποχής τους που ευεργέτησαν τον ελληνισμό.

Οι επόμενες σελίδες θα αποτελέσουν την παρουσίαση ορισμένων πτυχών του όχι πολύ μακρινού παρελθόντος, θα διαμορφώσουν μια σφαιρική άποψη για τον ευεργετισμό ως ιδεολογία και ως φαινόμενο, θα αναδείξουν την ευεργετική λειτουργία των αδερφών Βαλλιάνων και τελικά θα οδηγήσουν στη διατύπωση ορισμένων χρήσιμων συμπερασμάτων για όλα τα προαναφερθέντα. Βασικός άξονας ο ευεργετισμός των Βαλλιάνων εντός συγκεκριμένων χρονικών περιόδων, σε κομβικούς για εκείνους τόπους, με εμφανείς προεκτάσεις στους ίδιους, στην κοινωνία, στην ιστορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΑΔΕΡΦΟΙ ΒΑΛΛΙΑΝΟΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ:

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ

Το πολυεπίπεδο και πολυσχιδές ευεργετικό και φιλανθρωπικό έργο των αδερφών Βαλλιάνων έλαβε χώρα κυρίως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}¹. Εκείνα τα χρόνια αποτέλεσαν το μεταίχμιο από τον τρικουπικό εκσυγχρονισμό σε μια εποχή αβεβαιότητας και πολιτικής αστάθειας, έως ότου αναδειχθεί ως κυρίαρχη στον ελληνικό πολιτικό χώρο άλλη μια ισχυρή προσωπικότητα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Τα ευεργετήματα των Ελλήνων της Διασποράς και η γενικότερη συνεισφορά του εξωελλαδικού ελληνικού κεφαλαίου καθ' όλη εκείνη την περίοδο στην οικοδόμηση ενός σύγχρονου κράτους αποτέλεσαν ορόσημα της νεοελληνικής ιστορίας. Στο παρόν κεφάλαιο, θα προσδιοριστεί η περίοδος δράσης των ευεργετών Βαλλιάνων μαζί με μια προσπάθεια περιγραφής και ανάδειξης των ιστορικών τεκταινομένων που διαμόρφωσαν το περιβάλλον εντός του οποίου έζησαν, πλούτισαν και τελικά ευεργέτησαν.

1.1 Από τις Κεραμειές ως την Τάγκανρογκ

Τα κυριότερα μέλη της οικογένειας Βαλλιάνου (Μαρίνος 1808-1896, Παναγής 1814-1902, Ανδρέας 1827-1887) γεννήθηκαν στις Κεραμειές Κεφαλληνίας ενώ είχαν και άλλα 3 αδέρφια². Δεν έλαβαν αξιοσημείωτη μόρφωση ούτε είχαν μεγάλη περιουσία³. Για τον Μαρίνο (Μαρή) Βαλλιάνο, «ή θάλασσα εις ήν είχε ρίφθῃ ἐκπατριζόμενος καὶ ζητῶν τύχην [...]»⁴, όπως διαβάζουμε στην εφημερίδα «Ακρόπολις» σε σχετικό αφιέρωμα με αφορμή την έναρξη των εργασιών για την ανέγερση του κτιρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης, αποτέλεσε διάυλο όχι απλώς βιοπορισμού αλλά πλουτισμού χάρη στο «[...] ἔξοχον αὐτοῦ ἐμπορικὸν πνεῦμα [...]»⁵. Έξοχα εμπορικά πνεύματα απεδείχθησαν και τα νεότερα αδέρφια του, Παναγής και Ανδρέας, καθώς αμφότεροι υπήρξαν εξαιρετικά επιτυχημένοι έμποροι, δίνοντας τη δυνατότητα στην οικογένεια να ελέγχει τα κομβικά εμπορικά σημεία (Τάγκανρογκ,

¹ Κληροδότημα Παναγῆ Βαλλιάνου, Βιογραφικό Αδελφών Βαλλιάνου, <http://www.klirvaglianos.gr/βιογραφικό-αδελφών-βαλλιάνου/> [Πρόσβαση 9 Μαΐου 2020]

² Στο ίδιο.

³ Στο ίδιο.

⁴ «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις*, 16 Μαρτίου 1888, 1

⁵ Στο ίδιο.

Κωνσταντινούπολη, Ζάκυνθος, Μασσαλία, Λονδίνο)⁶.

Όση οξυδέρκεια και να χαρακτηρίζε τους Βαλλιάνους, όμως, ευνοήθηκαν από τον συγκυριακό παράγοντα, που ποτέ δεν πρέπει να υποτιμάται σε καμία ανάλυση. Πράγματι, ο 17^{ος} αιώνας υπήρξε εποχή έντονης απώλειας στρατιωτικής και διπλωματικής ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εδαφικής αναδίπλωσής της νοτιώς του Δούναβη. Την αδυναμία αυτή εκμεταλλεύτηκε η Ρωσία, πολεμώντας δύο φορές με τον οθωμανικό στρατό στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ο πρώτος εκ των δύο πολέμων έληξε με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), η οποία, λόγω των οικονομικών και νομικών προνομίων (διομολογήσεις) που προέβλεπε, προκάλεσε κίνηση Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς βορρά⁷. Ο δεύτερος ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη θέση των Ελλήνων εμπόρων της Διασποράς. Απόρροια του ρωσικού επεκτατισμού προς το Χανάτο της Κριμαίας⁸, κατέληξε με την έξοδο της Ρωσίας στην Αζοφική και στη Μαύρη Θάλασσα (Συνθήκη του Ιασίου, 1792).

Το ενδιαφέρον των Ελλήνων για την περιοχή δε φαίνεται να ήταν τυχαίο. Η Κριμαία και οι πέριξ περιοχές αποτελούσαν για δεκαετίες πεδίο μάχης μεταξύ Τατάρων, Κοζάκων, πολωνικού και ρωσικού στρατού⁹, ενώ η κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα, οι Τάταροι ήταν μουσουλμάνοι. Επομένως, πιο πιθανή είναι η εκδοχή του εποικισμού της περιοχής με Χριστιανούς Ορθοδόξους, ώστε να επιτευχθεί αφ' ενός ο έλεγχος και αφ' ετέρου η οικονομική άνθιση, μέσω του εμπορίου. Άλλωστε, τα έτη 1784, 1785 και 1792 (το έτος της Συνθήκης του Ιασίου) η ρωσική αυλή εξέδωσε διακηρύξεις σχετικές με αυτή την πολιτική εποικισμού¹⁰. Άξιο αναφοράς είναι ότι τον 18^ο αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} δεν ίσχυε η λεγόμενη «Σλαβοφιλία» από πλευράς Ρωσίας αλλά το ότι η τσαρική εξουσία αντιμετώπιζε όλους ανεξαιρέτως τους Ορθοδόξους ως πληθυσμούς προς προστασία¹¹.

Οι σημαντικότερες εμπορικές πόλεις της περιόδου ήταν η Τάγκανρογκ, στις όχθες της Αζοφικής Θάλασσας, και η Οδησσός, επί του ποταμού Δνεϊστερου, στις όχθες της Μαύρης Θάλασσας. Οι Βαλλιάνοι εγκαταστάθηκαν στην Τάγκανρογκ, που αποτέλεσε και μόνιμη έδρα του εμπορικού τους οίκου¹² υπό τον Μαρή Βαλλιάνο, που

---

⁶ Βλ. Κληροδότημα...

⁷ Τομαρά-Σιδέρη, Ματούλα, *Ευεργετισμός και νεοελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα: Κέρκυρα 2016, σ.11-12

⁸ Gallant, Thomas W., *The Edinburgh History of the Greeks, 1768 to 1913: The Long Nineteenth Century*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2015, σ. 13

⁹ Σταυριανός, Λευτέρης, *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2006, σ. 346-350

¹⁰ Gallant, ό.π., σ.15

¹¹ Στο ίδιο, σ. 14

¹² Βλ. Κληροδότημα...

«ή ζωή του είχε διηνεκής εργασία»¹³. Η εργασία αυτή είχε αντίκρισμα σε μια Ρωσική Αυτοκρατορία που είχε υποστεί μια αρχική δυτικοποίηση επί Μεγάλου Πέτρου, η οποία όμως προχωρούσε με πολύ αργούς ρυθμούς¹⁴. Ένα τέτοιο προ-νεωτερικό σχεδόν περιβάλλον, με υποτυπώδεις μάλιστα υποδομές, ευνοούσε ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων, βασισμένων σε πρακτικές διαπραγματευτικής ικανότητας και σε συσχετισμούς ισχύος. Ακριβώς αυτό το περιβάλλον απέφευγαν οι δυτικοί έμποροι¹⁵. Η αλληλεξουδετέρωση Αγγλίας-Γαλλίας σε αποικιακές διαμάχες¹⁶ και στους Ναπολεόντειους Πολέμους προσέφερε χώρο (ανατολική Μεσόγειος) στους ικανότατους Έλληνες εμπόρους της Διασποράς να πλουτίσουν.

1.2 Ευεργεσία και νεωτερικότητα

Γεννημένος το 1808, ο Μαρής Βαλλιάνος – και φυσικά ο Παναγής και ο Ανδρέας που ήταν νεότεροί του – είχε την τύχη να φθάσει (1825¹⁷) στη νότια Ρωσία όταν πια τα θεμέλια της επιτυχίας των Ελλήνων εμπόρων της Διασποράς είχαν ήδη τεθεί. Οι Βαλλιάνοι ακολούθησαν το υπόδειγμα της οργάνωσης οικογενειακού εμπορικού οίκου, που ήταν το κυρίαρχο στη νότια Ρωσία, αφού άμβλυσε ρίσκο και αύξανε εμβέλεια και επιρροή στο διεθνές εμπορικό στερέωμα¹⁸. Η ισχύς τους ήταν τέτοια που «[...] οὐχὶ ἅπαζ ὁ κ. Βαλλιάνος διέσωσεν ἀπὸ βεβαιωτάτου ὀλέθρου μέγα μέρος τῆς ἐλληνικῆς ἰστιοφόρου ναυτιλίας, ὅτε ἐν κρισίμοις στιγμῆς κατετρύχετο αὕτη ἐν Ἀζοφικῇ ἀπειλουμένη πανταχόθεν[...]»¹⁹. Ακόμη και κατά την εποχή των ατμοπλοίων, βρήκαν λύση με αγορές μεταχειρισμένων πλοίων, με πρώτο την «*Ιθάκη*» το 1873 και άλλα την περίοδο 1880-1900, διαδραματίζοντας και πάλι ηγετικό ρόλο²⁰.

Το Ελληνικό Κράτος είχε ανεξαρτητοποιηθεί επίσημα το 1830. Ελάχιστοι κεφαλαιούχοι ωστόσο ενδιαφέρονταν για μια χώρα δίχως υποδομές και με ασταθή πολιτική κατάσταση. Έπρεπε να επιδράσουν τόσο ενδογενείς όσο και εξωγενείς παράγοντες, ώστε να αξιοποιηθεί εκεί το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο, πόσο μάλλον των Επτανησίων Βαλλιάνων, καθώς τα Επτάνησα αποτελούσαν την Ιόνιο

¹³ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις...*

¹⁴ Βλ. Σταυριανός..., σ.283

¹⁵ Sifneos, Euridiki (2013) “Greek Family Firms in the Azov Sea Region, 1850-1917”, *The Business History Review*, 87 (2), σσ. 279-308 διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org> [πρόσβαση 29 Απρ. 2020], σ.283-284

¹⁶ Σταυριανός, ό. π., σ. 299-300

¹⁷ Βλ. Κληροδότημα...

¹⁸ Sifneos, ό. π., σ. 280-281

¹⁹ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις...*

²⁰ Sifneos, ό π., σ. 290

Πολιτεία ως αγγλικό προτεκτοράτο²¹. Οι παράγοντες αυτοί, δηλαδή η Οικονομική Ύφεση του 1873, η ένταση των βαλκανικών εθνικισμών και η ανάδυση Ελλήνων εκσυγχρονιστών πολιτικών, θα αναλυθούν διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο. Το σημαντικό εδώ είναι η τοποθέτηση των ευεργετημάτων των Βαλλιάνων στην Ελλάδα στην περίοδο του νεωτερικού αλλά και του ιδρυματικού ευεργετισμού²², με μία ίσως εξαίρεση.

Το Βαλλιάνειο Μέγαρο (1888), όπου έως πρόσφατα στεγαζόταν η Εθνική Βιβλιοθήκη, η Πρακτική Γεωργική Σχολή Παναγή Βαλλιάνου (1900) στο Αργοστόλι και η Ιερατική Σχολή στην Πλάκα (τέλη 19^{ου} αιώνα) αποτελούν τεκμήρια προσφοράς στο ελληνικό εθνικό κράτος και μάλιστα υψηλότερης πολυπλοκότητας από μια γέφυρα ή μια βρύση, παραδείγματος χάριν. Αυτά έχουν ως στόχο την ενίσχυση ενός κρατικού θεσμού, της εκπαίδευσης, του οποίου οι εκροές ασκούν έντονη επίδραση στη λειτουργία του κράτους και της κοινωνίας που διαβιοί εκεί. Πρόκειται λοιπόν για μια σαφή ώθηση στη μετάβαση στις επιταγές της νεωτερικότητας και όχι απλώς για μια πρωτο-ευεργετική δραστηριότητα²³, όπως ο ιερός ναός Αγίου Βασιλείου στις Κεραμειές, στην Ιόνιο Πολιτεία τότε, που υπήρξε ευεργέτημα του Μαρή Βαλλιάνου. Άλλωστε, κατά τη δεκαετία του 1880 και επί Χαριλάου Τρικούπη, η αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος ενείχε σαφή στοιχεία μεθόδευσης κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας με σκοπό την πρωτοκαθεδρία της αστικής τάξης²⁴, κάτι το οποίο θα αναλυθεί κυρίως στο 3^ο κεφάλαιο. Ο νεωτερικός ευεργετισμός, σε αντίθεση με τον πρωτο-ευεργετισμό, έχει τέτοιες στοχεύσεις ως διαδικασία²⁵.

Τα ευεργετήματα των Βαλλιάνων όμως συνεχίζονται και μετά το θάνατο του Παναγή Βαλλιάνου, το 1902. Το Γενικό Νοσοκομείο στο Αργοστόλι, ο ιερός ναός Αγίου Γερασίμου στα Ομαλά (1910), η Βαλλιάνειος Επαγγελματική Σχολή (1915) στο Ληξούρι, όπου σήμερα στεγάζεται το Τμήμα Εθνομουσικολογίας του ΤΕΙ Ιονίων Νήσων²⁶ και η Βαλλιάνειος Εμπορική Σχολή στο Αργοστόλι (1928) προέκυψαν από το κληροδότημα του Παναγή Βαλλιάνου²⁷. Συνεπώς, το ότι ο ευεργέτης είχε εκλείψει

---

²¹ Ως το 1864, προσάρτηση τότε στην Ελλάδα.

²² Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 103-104

²³ Τομαρά-Σιδέρη, *ό. π.*, σ. 103

²⁴ Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος (1975) «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ': Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*, σσ. 8-87, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 54

²⁵ Τομαρά-Σιδέρη, *ό. π.*, σ. 104

²⁶ Τμήμα Εθνομουσικολογίας, Εγκαταστάσεις,

<https://www.https://ethnomus.ionio.gr/gr/department/premises/> [Πρόσβαση 9 Μαΐου 2020]

²⁷ Βλ. Κληροδότημα...

αλλά το κεφάλαιο που είχε συσσωρεύσει για αγαθοεργίες συνέχισε να παράγει αποτελέσματα μας επιτρέπει να εντάξουμε την ευεργετική δραστηριότητα των Βαλλιάνων και στη φάση του ιδρυματικού ευεργετισμού, όπου άλλωστε συνεχίζουν να επιτελούνται λειτουργίες διατήρησης της κοινωνικής ευρυθμίας και ηγεμονίας της αστικής τάξης²⁸.

Ανεδείχθη το ιστορικό πλαίσιο της ανάπτυξης της Ελληνικής Διασποράς στη νότια Ρωσία γενικότερα και των αδερφών Βαλλιάνων ειδικότερα και ο ευεργετισμός τους τοποθετήθηκε χρονικά στις περιόδους του νεωτερικού και του ιδρυματικού ευεργετισμού, με την πιθανή εξαίρεση του ιερού ναού του Αγίου Βασιλείου που, αν και υπήρχε τότε ελληνικό κράτος, τόσο το είδος του ευεργετήματος όσο και το ότι έγινε εκτός των ελληνικών συνόρων αλλά και στην ιδιαίτερη πατρίδα του ευεργέτη αποτελούν χαρακτηριστικά της πρωτο-ευεργετικής περιόδου. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξεταστεί η τοπική διάσταση της προσφοράς τους μαζί με μια ανάλυση των νέων δεδομένων στην «εποχή του ιμπεριαλισμού και του καπιταλισμού»²⁹, όπως την αποκαλεί ο Σταυριανός, στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα.

---

²⁸ Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 104

²⁹ Βλ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια...*, σ. 785

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΥΕΡΓΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΣ:

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΔΕΡΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΩΝ

ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Οι αδερφοί Βαλλιάνοι αποφάσισαν να διοχετεύσουν χρήμα στην Ελλάδα διόλου τυχαία ή ευκαιριακά, τουλάχιστον εκείνη τη χρονική περίοδο. Τα άλλα τρία αδέρφια τους, Μεταξάς, Σπυρίδων³⁰ και Νικόλαος ζούσαν στις Κεραμειές³¹, που πλέον ήταν ελληνικό έδαφος. Το πιο σημαντικό όμως ήταν η κίνηση των ευρωπαϊκών κεφαλαίων προς την περιφέρεια που οδήγησε το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο προς το εθνικό κέντρο. Στο πλαίσιο εκσυγχρονιστικής πολιτικής που προωθούσαν πρωθυπουργοί όπως ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης και κυρίως ο Χαρίλαος Τρικούπης, αυτά τα χρήματα ήταν κομβικά στο σχεδιασμό της ανάπτυξης του ελληνικού κράτους, σε όλους τους τομείς. Σε αυτό το κεφάλαιο θα τοποθετηθούν τα ευεργετήματα των Βαλλιάνων σε τοπική διάσταση και θα παρατεθούν τα νέα δεδομένα της ελληνικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, που επέτρεψαν τη δραστηριοποίηση των κεφαλαιούχων της ελληνικής Διασποράς στο ελληνικό κράτος.

2.1 Ένταση εθνικισμών στα Βαλκάνια και Μεγάλη Ύφεση: μια νέα πραγματικότητα

Κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, πολλά είχαν αλλάξει σε σχέση με την εποχή που οι Βαλλιάνοι έφθασαν στη νότια Ρωσία, όπου λίγο αργότερα ξεκίνησαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Η Ευρώπη πέρασε δύο κύματα εθνικών επαναστάσεων, το 1830 και το 1848, τα οποία είχαν σαφώς κλονίσει την κραταιά εικόνα των αντιδραστικών σε κάθε κίνημα εθνικής αυτοδιάθεσης δυνάμεων. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856) προκάλεσε άλλη μια αλλαγή, που σαφώς δεν ανέκοψε τη δυναμική του εξωελλαδικού ελληνικού εμπορίου αλλά διέρρηξε τους δεσμούς της Ρωσίας με τον ελληνικό πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο λόγος γίνεται βεβαίως για τον Πανσλαβισμό. Το κίνημα των Σλαβοφίλων ως αντιδυτικό ρεύμα ήταν υπαρκτό ήδη από τη δεκαετία του 1830 αλλά απέκτησε το περιεχόμενο της απελευθέρωσης των Σλάβων υπό τον ηγετικό ρόλο της Ρωσίας από

---

³⁰ Μάλιστα, οι υιοί του Σπυρίδωνος, Μιχαήλ και Αθανάσιος, εργάζονταν στον οικογενειακό εμπορικό οίκο.

³¹ Βλ. Κληροδότημα...

τη δεκαετία του 1860 και στο εξής³². Παρ' ότι δεν αποτελούσε κοινό τόπο για όλους τους Ρώσους διπλωμάτες, είχε έντονη απήχηση στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της Ρωσίας, όπως στον δραστήριο πρεσβευτή της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, Nikolai Ignatyev³³.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, ανέκυψαν διαφωνίες με περιεχόμενο την εξωτερική πολιτική στην Ελλάδα, οι οποίες συνδέονταν άρρηκτα και με το ζήτημα του εκσυγχρονισμού προς συγκρότηση ισχυρού κράτους, ικανού να ανταπεξέλθει στις δύσκολες συνθήκες και φυσικά να εκπληρώσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, αντιμετώπιζε τους σλαβικούς βαλκανικούς λαούς σαν συμμάχους κατά του Σουλτάνου, όπως αποδεικνύουν οι μυστικές του επαφές με τον Ignatyev³⁴ και η βραχύβια συμμαχία του Vöslau με τη Σερβία στα χρόνια της Κρητικής Επανάστασης (1866-1868)³⁵. Τότε υπουργός εξωτερικών ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης και αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ανδρέας Βαλλιάνος είχε ενισχύσει τον αγώνα των Κρητών, με συνέπεια να εξαναγκαστεί σε αποχώρηση από την Κωνσταντινούπολη και μετεγκατάστασή του στη Μασσαλία³⁶. Αντιθέτως, η παράταξη Επαμεινώνδα Δεληγεώργη εισήγαγε την εξωτερική πολιτική του «ελληνοθωμανισμού»³⁷, φοβούμενος τους Σλάβους και επιδιώκοντας να προσελκύσει το – μεγάλο – ελληνικό κεφάλαιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁸. Εκσυγχρονιστικό όραμα με μοχλό το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο απαντάται αργότερα με πιο συστηματικό τρόπο στο πολιτικό πρόγραμμα του αντιπάλου του Δεληγεώργη, του Χαριλάου Τρικούπη.

Η κατεύθυνση όμως των κεφαλαίων από την ελληνική Διασπορά και από τις αλύτρωτες περιοχές προς το ελληνικό κράτος ακολούθησε μια γενική τάση της δεκαετίας του 1870, ασχέτως εάν πολιτικοί αρχηγοί στην Ελλάδα εξέφραζαν εκσυγχρονιστικές προθέσεις. Το 1861 συστάθηκε ενωμένο ιταλικό εθνικό κράτος, το 1867 με το Ausgleich η Αυστροουγγαρία, πλέον, εμφανίστηκε πιο ισχυρή και ενωμένη και το 1871 ολοκληρώθηκε η Γερμανική ενοποίηση. Η αύξηση της ισχύος

³² Κωφός, Ευάγγελος (1975) «Πρώτη περίοδος της βασιλείας του Γεωργίου Α'» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ': Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*, σσ. 230-364, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 299

³³ Στο ίδιο, σ. 300

³⁴ Στο ίδιο, σ. 316

³⁵ Hering, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2012, σ. 458

³⁶ Βλ. Κληροδότημα...

³⁷ Δηλαδή, την διατήρηση καλών διπλωματικών και οικονομικών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία σαν προϋπόθεση εκσυγχρονισμού και κυρίως σαν ανάχωμα στην αυξανόμενη σλαβική ισχύ.

³⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ'*, ό. π., σ. 315

των δυνάμεων του κεντρικού ευρωπαϊκού χώρου οδήγησε σε μια εποχή έντονου εμπορικού προστατευτισμού, τον οποίο μόνο η Αγγλία δεν υιοθέτησε³⁹. Όπως είναι φυσικό, οι κεφαλαιούχοι απομακρύνθηκαν από το ευρωπαϊκό κέντρο και στράφηκαν προς την περιφέρεια, όπου οι επενδύσεις τους θα είχαν μεγαλύτερες αποδόσεις. Στην ελληνική περίπτωση, αυτές οι περιοχές ήταν είτε η Αίγυπτος είτε το εθνικό κέντρο, που πλέον μπορούσε να υποστηρίξει προϋποθέσεις ανάπτυξης. Οι Βαλλιάνοι δεν διέφυγαν του κανόνος, εισάγοντας κεφάλαιο στην Ελλάδα με τη μορφή ευεργετημάτων.

2.2 Η κληρονομιά του τρικουπικού εκσυγχρονισμού και ο τύπος ευεργετικής δράσης των Βαλλιάνων

Παρά την υπερβολική επιβάρυνση των Ελλήνων φορολογουμένων επί Χαριλάου Τρικούπη, φαίνεται ότι οι χρηματοπιστωτικές και επενδυτικές δραστηριότητες ετύγχαναν ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης, καθώς και ό,τι είχε να κάνει με τον εκσυγχρονισμό, όπως τον αντιλαμβανόταν ο Έλληνας πρωθυπουργός, φανερώνοντας έτσι τη βούλησή του για άμεση μεταφορά ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα⁴⁰. Οι Βαλλιάνοι και ιδίως ο Παναγής, ο οποίος ήταν και προσωπικός φίλος του Τρικούπη⁴¹, διοχέτευσαν χρήματα στην Ελλάδα για σημαντικούς σκοπούς, όπως το Βαλλιάνειο Μέγαρο (1888), όπου επί σειρά ετών στεγαζόταν η Εθνική Βιβλιοθήκη. Η νοοτροπία της ενίσχυσης κρατικών θεσμών εμφανίστηκε και σε άλλα ευεργετήματα των Βαλλιάνων και του κληροδοτήματος του Παναγή, που αναφέρονται στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπως η Ιερατική Σχολή στην Πλάκα και αυτά στην Κεφαλονιά.

Σε ό,τι αφορά στη γεωγραφική διασπορά των ευεργετημάτων των Βαλλιάνων, στην τοπική δηλαδή διάσταση τους, μπορεί να γίνει λόγος για την προσφορά στο επίπεδο του εθνικού κέντρου. Βεβαίως, η Πρακτική Γεωργική Σχολή Παναγή Βαλλιάνου (1900) στο Αργοστόλι, η Βαλλιάνειος Επαγγελματική Σχολή (1915) στο Ληξούρι, η Βαλλιάνειος Εμπορική Σχολή στο Αργοστόλι (1928) και το Γενικό Νοσοκομείο στο Αργοστόλι αποτελούν ευεργετήματα στον τόπο καταγωγής των Βαλλιάνων. Ωστόσο, η ευεργετική δραστηριότητα των Βαλλιάνων θα προσδιοριστεί ως απευθυνόμενη στο εθνικό κέντρο γενικότερα, καθώς το ελληνικό κράτος

---

³⁹ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ', ...*, σ. 60

⁴⁰ Βλ. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα...*, σ. 573-574

⁴¹ Βλ. Κληροδοτήμα...

υφίσταται ως ανεξάρτητο από το 1830⁴² και τα Επτάνησα αποτελούσαν ελληνικό έδαφος από το 1864, ενώ η προσφορά εντός της νήσου Κεφαλληνίας εντάσσεται στην ευρύτερη ενίσχυση ήδη υπαρχόντων θεσμών (εκπαίδευση, Εκκλησία, υγεία) εθνικής εμπέλειας και όχι απλώς στην κάλυψη κάποιας τοπικής ανάγκης. Επομένως, γενικά πρόκειται περί ευεργετικής δραστηριότητας στην κλίμακα του εθνικού κέντρου. Ξανά βέβαια εμφανίζεται η εξαίρεση του ιερού ναού του Αγίου Βασιλείου στις Κεραμειές, που πρόκειται για ευεργέτημα στην ιδιαίτερη πατρίδα. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι οι προσφορές στον τόπο των Βαλλιάνων εντείνονται κατά την ιδρυματική περίοδο της ευεργετικής λειτουργίας τους (1910 και εξής).

«[...] Έτέθη υπό του βασιλέως ο θεμέλιος οὔτος λίθος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἦν ἀδελφοὶ Κεφαλλῆνες Μαρῖνος, Παναγῆς καὶ Ἀνδρέας οἱ Βαλλιάνοι τὸ ἑαυτῶν ἔθνη ἀδραῖς δαπάναις ἐν Ἀθήναις ἔκτισαν»⁴³, διαβάζουμε στην Αθηναϊκή εφημερίδα «Ἔρα» της 16^{ης} Μαρτίου 1888, ενώ στην «Ἀκρόπολιν» του Βλάσση Γαβριηλίδη αναφέρεται στην αρχή εκτενούς άρθρου ότι «Σήμερον γενήσεται ἡ τελετὴ τῆς καταθέσεως τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης, ἣτις μετ' ὀλίγων θὰ συμπληρώσῃ τὸ σύμπλεγμα τῶν ἐθνικῶν οἰκοδομῶν [...]»⁴⁴. Ένα νέο επιβλητικό νεοκλασικό κτίριο θα προστίθετο στην Αθήνα απηχώντας τις επιταγές και τους κοινωνικούς συσχετισμούς της εποχής. Αυτό θα είναι και το αντικείμενο του επομένου και τελευταίου κεφαλαίου, όπου θα πραγματεύονται ζητήματα που άπτονται του τρόπου με τον οποίο λαμβάνει χώρα η ευεργετική λειτουργία και με τον ευεργετισμό ως ιδεολογία γενικότερα, μέσα φυσικά από την περίπτωση των αδερφών Βαλλιάνων.

---

⁴² Βλ., Κεφάλαιο 1 για χρονική διάσταση ευεργετισμού στην περίπτωση των Βαλλιάνων.

⁴³ (Χωρίς Τίτλο), Ἔρα, 16 Μαρτίου 1888, 1

⁴⁴ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», Ἀκρόπολις...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΔΕΡΦΟΙ ΒΑΛΛΙΑΝΟΙ: Ο ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ευεργετική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από τρεις λειτουργίες: προσωπική, κοινωνική, ιστορική⁴⁵. Η περίπτωση των ευεργετών αδερφών Βαλλιάνων ακολουθεί τον κανόνα με αποτελέσματα που διακρίνονται τόσο στο υλικό και πολιτισμικό περιβάλλον, όπου έλαβε χώρα η ευεργεσία, όσο και στην αλληλεπίδρασή τους με πολιτικούς παράγοντες και φαινόμενα της εποχής εκείνης. Οι τρεις παραπάνω λειτουργίες πλαισιώνονται από ένα σύμπλεγμα που συνίσταται στο ιδεολογικό υπόβαθρο του ευεργέτη και στην προσωπικότητά του. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναδειχθούν τόσο οι λειτουργίες του ευεργετισμού στην περίπτωση των Βαλλιάνων όσο και το πώς εμφανίζονται σε αυτές η ιδεολογία και η προσωπικότητά τους.

3.1 Οι λειτουργίες του ευεργετισμού στην περίπτωση των Βαλλιάνων

Εκκινώντας από τους αδερφούς Βαλλιάνους ως πρόσωπα, είναι χαρακτηριστικό και αξιοθαύμαστο το μέγεθος της περιουσίας τους και ακόμη περισσότερο το ότι διοχέτευσαν μέρος της ως ευεργετήματα στο εθνικό κέντρο. «[...] *Οί ἔθνηκοι οὗτοι εὐεργέται Βαλλιάνοι, οὓς ἐν Ἑλλάδι ὀλίγιστοι γνωρίζουσιν, ἐν τῷ ἐμπορικῷ κόσμῳ τῆς Ἑυρώπης εἰσὶν ἐκ τῶν μυριοπλούτων ἐμπόρων. [...] Μεταξὺ δὲ τῶν Ἑλλήνων θεωροῦνται ὡς οἱ πλουσιότεροι [...]*»⁴⁶. Εξαιρετικό επίτευγμα για τρεις αυτοδημιούργητους εμπόρους σε έναν ξένο τόπο. Αυτοί οι ευεργέτες, αν και άγνωστοι στους περισσότερους Έλληνες όπως διαβάζουμε στην «*Ακρόπολιν*», λειτούργησαν ως «*χρηματοφόρα υποκείμενα*»⁴⁷, καθώς διέθεσαν την περιουσία τους για συλλογικούς σκοπούς (εκπαίδευση, Εκκλησία, υγεία) και υπερέβησαν την κρατική, δηλαδή τη συλλογική, αδυναμία επιτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο προσωπική λειτουργία στον τομέα της ευεργεσίας, επωμιζόμενοι ατομικά την ενίσχυση των ανωτέρω θεσμών.

Η συμβολή τους στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους υπήρξε αξιοσημείωτη. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της «[...] *ἐπὶ σχεδίου τοῦ κυρίου*

⁴⁵ Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 74-75

⁴⁶ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις...*

⁴⁷ Τομαρά-Σιδέρη, *ό. π.*, σ. 74

Χάνσεν[...]⁴⁸» Βιβλιοθήκης, «ἤτις [...] θὰ συμπληρώση τὸ σύμπλεγμα τῶν ἐθνικῶν οἰκοδομῶν [...]»⁴⁹, σε μια περίοδο που η χώρα αναζητούσε μια νέα, σαφώς πιο δυτικότροπη ταυτότητα. Η κοινωνική λειτουργία των ευεργετών, εν προκειμένω των Βαλλιάνων, αποτυπώνεται στην επίδρασή τους στην εύρωστη υπόσταση των θεσμών του κράτους, που εξασφαλίζει κοινωνική συνοχή και ευρυθμία⁵⁰. Ο προσδιορισμός «ἐθνικῶν» στο παραπάνω απόσπασμα δεν είναι τυχαίος αλλά εντάσσεται στη συνολική λογική της διαμόρφωσης της Αθήνας τον 19^ο αιώνα στα πρότυπα του νεοκλασικού ιδεώδους⁵¹, καθιστώντας μάλλον εμφανές πώς η ιδεολογία και δη η εθνική πλαισιώνει τη λειτουργία των θεσμών, ενισχύοντας την εθνική και κοινωνική συσπείρωση, με ό,τι αυτό φυσικά συνεπάγεται, θετικό ή αρνητικό.

Ειδικότερα στο ζήτημα της κοινωνικής λειτουργίας των ευεργετημάτων των Βαλλιάνων και ιδιαίτερα των σχετικών με την εκπαίδευση, αξίζει να σημειωθεί ότι αυτά υπηρετούσαν απόλυτα την αναμόρφωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Ενδεικτικό είναι ότι το κτίριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης άρχισε να κτίζεται (1888) επί Χαριλάου Τρικούπη, οι εγκαταστάσεις της Βαλλιανείου Επαγγελματικής Σχολής στο Ληξούρι το 1915 επί Ελευθερίου Βενιζέλου και της Βαλλιανείου Εμπορικής Σχολής στο Αργοστόλι το 1928, ξανά επί Ελευθερίου Βενιζέλου. Τόσο οι τρικουπικές όσο και οι βενιζελικές κυβερνήσεις ήταν ένθερμοι υποστηρικτές τέτοιων εγχειρημάτων. Κατά την τρικουπική περίοδο διακυβέρνησης της Ελλάδας, μάλιστα, για πρώτη φορά δόθηκε έμφαση στην τεχνική και πρακτική εκπαίδευση ως προϋπόθεση εκβιομηχάνισης και ενίσχυσης της εθνικής οικονομίας, μια και η πλειονότητα των Ελλήνων τεχνιτών και εργατών ήταν ανειδίκευτοι⁵². Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1899 του υπουργού Παιδείας Αθανασίου Ευταξία επί κυβερνήσεως (1899-1901) του τρικουπικών καταβολών Γεωργίου Θεοτόκη συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση⁵³. Επί Θεοτόκη ιδρύθηκε κατόπιν ευεργεσίας του Παναγή Βαλλιάνου και η Γεωργική Σχολή στο

---

⁴⁸ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις...* Ο βαρόνος Θεόφιλος Χάνσεν υπήρξε από τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες του 19^{ου} αιώνα. Εκπρόσωπος του νεοκλασικισμού, σχεδίασε τα κυριότερα κτίρια της Βιέννης και στην Αθήνα το Αστεροσκοπείο, την Ακαδημία, το Ζάππειο και τη Βιβλιοθήκη.

⁴⁹ Στο ίδιο.

⁵⁰ Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 74

⁵¹ Ζέη, Ελευθερία, «Όψεις του ελληνικού 19^{ου} αιώνα: ο μετασχηματισμός του καθημερινού», στο, Μωυσίδης, Αντώνης και Σακελλαρόπουλος, Σπύρος (επιμ.) *Η Ελλάδα στον 19^ο και 20^ο Αιώνα: Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, 3^η έκδοση, Αθήνα: Τόπος 2010, σσ.153-178, σ.163

⁵² Κουτουξιάδου, Αικατερίνη, «Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση», Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2007, σ.739, DOI 10.12681/eadd/16025

⁵³ Στο ίδιο, σ. 743

Αργοστόλι, το 1900⁵⁴.

Ο ευεργετισμός των Βαλλιάνων επιτέλεσε και ιστορική λειτουργία. Είναι δυνατό να προβάλλει κανείς το επιχείρημα ότι οι σχολές των Βαλλιάνων θα προετοίμαζαν ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, που θα εξυπηρετούσε με τον βέλτιστο τρόπο τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των αστών κεφαλαιούχων. Ακόμη, τόσο η μορφή και η τοποθεσία όσο και ο ρόλος μιας καλά οργανωμένης Εθνικής Βιβλιοθήκης εντάσσονται στην αναπαραγωγή του ισχύοντος κοινωνικού συστήματος. Με άλλα λόγια, οι Βαλλιάνοι μέσω των ευεργετημάτων τους προωθούσαν περαιτέρω την εμπέδωση της ηγεμονίας της αστικής τάξης μέσω του πολιτισμού, κάτι που τους καθιστά «*οργανικούς διανοούμενους*»⁵⁵. Η κυριαρχία της αστικής τάξης είναι μακροσκοπικά ιδωμένη και εδράζεται κυρίως στο πολιτισμικό, στο ιδεολογικό και στο πνευματικό πεδίο, κατά την ιστορική λειτουργία του ευεργετισμού⁵⁶. Απόδειξη της πρόσληψης των ευεργετών ως ηγετικών φυσιογνωμιών η – διόλου άτοπη ή προπαγανδιστική – παραδοχή της συμβολής των ευεργετών στην εθνική ανόρθωση, χάρη στην «*[...] έλληνική φιλογένεια τῶν ἐν τῇ ξένη βιούντων ὁμογενῶν [...] ἀφ' ἧς ἀποκατεστάθη ἡ Ἑλλάς μέχρι σήμερον [...]*»⁵⁷.

Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιδρυματικής περιόδου⁵⁸ του Βαλλιάνειου ευεργετισμού είναι ότι επιχειρεί μετασχηματισμό και όχι αναπαραγωγή⁵⁹ στην κοινωνία. Εξήγηση για αυτό αποτελούν τόσο η ιστορική περίοδος (πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και κατά τον Μεσοπόλεμο) όσο και η μικρή τοπική κλίμακα της ευεργεσίας (Κεφαλονιά), όπως υπαγόρευε και η διαθήκη του Παναγή Βαλλιάνου: «*[...] Κελεύω τοὺς κατὰ καιρὸν κηδεμόνας ἢ κηδεμόνα τῆς παρούσης διαθήκης μου, ὅπως [...] διαθέτωσι τὰ εἰσοδήματα [...] διὰ φιλανθρωπικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ νήσῳ Κεφαλληνία, τοὺς τοιοῦτους σκοποὺς συμπεριλαμβάνοντας τὴν ἐγκατάστασιν ἢ τὴν βοήθειαν πρὸς ἐγκατάστασιν ἢ ἀρωγᾶς ἐκκλησιῶν, νοσοκομείων καὶ σχολείων [...]*»⁶⁰.

⁵⁴ Βλ. Κληροδότημα...

⁵⁵ Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 74-75

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 76

⁵⁷ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις...*

⁵⁸ Βλ. Κεφαλαίο 1

⁵⁹ Τομαρά-Σιδέρη, *ό. π.*, σ. 101

⁶⁰ Κληροδότημα Παναγή Βαλλιάνου, Καταστατικό και Διαθήκη, <http://www.klirvaglianos.gr/καταστατικό-και-διαθήκη/> [Πρόσβαση 1 Μαΐου 2020]

3.2 Ιδεολογία και προσωπικότητα: οι αδερφοί Βαλλιάνοι ως ευεργέτες

Η ιδεολογία του ευεργετισμού αποτελεί προϊόν του κινήματος του Διαφωτισμού⁶¹. Η διάχυτη τότε επιδίωξη της προόδου ήταν που αποτέλεσε το εφαλτήριο για την ανάδειξη των ευεργετών ως «*χρηματοφόρων υποκειμένων*»⁶² που κάλυψαν συλλογικές ανάγκες, επιδρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τόσο στην κοινωνία όσο και στον μακροπρόθεσμο ιστορικό ορίζοντα. Αν και φαινόμενα εκμετάλλευσης των εκσυγχρονιστικών – με κάθε κόστος – διαθέσεων ελληνικών κυβερνήσεων, με απώτερο στόχο την κερδοσκοπία, υπήρξαν⁶³, οι ευεργέτες και εν προκειμένω οι Βαλλιάνοι εκκινούσαν από μια ιδεολογική βάση που συγκροτήθηκε ως δυναμική διαδικασία προσφοράς υπό το φως μιας πολιτισμικής πρωτίστως διασύνδεσης του ελληνισμού με τη Δύση με υλικές και πνευματικές διαστάσεις. Επομένως, ο ευεργέτης ως ιδιότυπος πολιτισμικός δρων στα πλαίσια ενός κοινωνικού συστήματος εμφορείται από ένα σύμπλεγμα προσωπικών και συλλογικών ιδανικών που σε συνδυασμό με άλλους δυαδικής φύσης παράγοντες⁶⁴ τον αναδεικνύουν ως ηγετική προσωπικότητα. Αυτή η προσωπικότητα επιδέχεται ανταποδοτικότητας ως αναγνώρισης της ευεργετικής λειτουργίας⁶⁵. Το επώνυμο των Βαλλιάνων συνόδευσε την ονομασία των σχολών που ίδρυσαν και της βιβλιοθήκης που έκτισαν, ενώ τα αγάλματα του Παναγή⁶⁶, του Μαρή και του Ανδρέα κοσμούν την πρόσοψη του παλαιού κτιρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης στην οδό Πανεπιστημίου στο κέντρο της Αθήνας. Άγαλμα του Παναγή Βαλλιάνου υπάρχει και στο Αργοστόλι⁶⁷. Ο ετήσιος ισολογισμός του Κληροδοτήματος Παναγή Βαλλιάνου, ο ίδιος ο ευεργέτης επιθυμούσε μέσω της διαθήκης του να «*έπιγράφεται ισολογισμός του κληροδοτήματος διά φιλανθρωπικούς σκοπούς του άποβιώσαντος Π.Α. Βαλλιάνου*»⁶⁸.

Ως αντιδραστική εκδήλωση στο Διαφωτισμό ορθώθηκε ο Ρομαντισμός, που σε μεγάλο βαθμό υπήρξε καθοδηγητική δύναμη στην ταχύτατη διάδοση κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} της μορφής του έθνους-κράτους στην Ευρώπη. Δίχως να παλινδρομήσουν σε μια ρομαντική, σε μια παραδοσιοκρατική

⁶¹ Βλ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός...*, σ. 46-53

⁶² Στο ίδιο, σ. 74

⁶³ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ'*, ..., σ. 62

⁶⁴ Τομαρά-Σιδέρη, *ό. π.*, σ. 59-60

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 67

⁶⁶ Ο Παναγής είχε συνεισφέρει τα περισσότερα χρήματα από τις 3.000.000 δραχμές (Βλ. Κληροδότημα...), εξ ου και ο ανδριάντας εμπρός από το κτίριο. Τα αδέρφια του απεικονίζονται σε προτομές κοντά στην είσοδο.

⁶⁷ Βλ. Κληροδότημα...

⁶⁸ Βλ. Καταστατικό και Διαθήκη

θεώρηση του κοινωνικού γίνεσθαι, οι ευεργέτες στάθηκαν παραστάτες στην υλοποίηση του ελληνικού οράματος εθνικής ολοκλήρωσης, της Μεγάλης Ιδέας. Συγκεκριμένα, ο Ανδρέας Βαλλιάνος όπως προαναφέρθηκε⁶⁹ ενίσχυσε των αγώνων των Κρητών το 1866-1868, με συνέπεια να εγκαταλείψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία όπου ασκούσε εμπορικές δραστηριότητες του οικογενειακού εμπορικού οίκου. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος πάντοτε επεδίωκε αυτοδιάθεση των Κρητών και ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναθέρμανση του Κρητικού Ζητήματος τη δεκαετία του 1890, που κορυφώθηκε με τον πόλεμο μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1897. Οι Βαλλιάνοι συνέδραμαν με 50.000 δραχμές⁷⁰ στην προσπάθεια των Κρητών για ένωση. Εκείνη την εποχή μάλιστα οι αλυτρωτικές βλέψεις των Ελλήνων προς Κρήτη και Μακεδονία βρίσκονταν σε έξαρση λόγω της δραστηριότητας της Εθνικής Εταιρείας⁷¹, που οδήγησε σε έναν πόλεμο που η πολιτική εξουσία⁷² της Ελλάδας ήθελε να αποφύγει, προβλέποντας την επικείμενη καταστροφή⁷³. Εδώ δεν ασκείται θετική ή αρνητική κριτική στην ενίσχυση των ελληνικών αλυτρωτικών διεργασιών τη δεκαετία του 1890, όπως έκαναν οι Βαλλιάνοι με τους Κρήτες, αλλά αναδεικνύεται ο παράγοντας και της εθνικής ιδεολογίας στην ευεργετική λειτουργία στην περίπτωση των Βαλλιάνων.

Σε αυτό το κεφάλαιο, έπειτα από τον χρόνο και τον τόπο στην ευεργετική λειτουργία των αδερφών Βαλλιάνων, αναλύθηκε ο τρόπος με τον οποίο επιδρούν στο περιβάλλον τους. Άξια αναφοράς είναι και η φιλανθρωπική τους δράση προς τους Κεφαλλονίτες με πολλών ειδών οικονομικές παροχές και με δωρεές και οικονομικές ενισχύσεις σε κοινωφελή ιδρύματα στο νησί, καθώς και με ευνοϊκά δάνεια σε νέους Έλληνες επιχειρηματίες στο χώρο της ναυτιλίας για ναυπήγηση πλοίων⁷⁴. Αξιοσημείωτη και η δωρεά μέρους του χρηματικού ποσού για την ανέγερση

---

⁶⁹ Βλ. Κεφάλαιο 2

⁷⁰ Βλ. Κληροδότημα...

⁷¹ Μυστική εθνικιστική οργάνωση με αλυτρωτικούς στόχους σε Μακεδονία και Κρήτη. Ιδρύθηκε από αξιωματικούς του ελληνικού στρατού αλλά είχε απήχηση σε όλο το φάσμα της ελληνικής κοινωνίας, όπως αναφέρει ο Hering (σ. 708). Ενδεικτικά, οι διανοούμενοι Σπυρίδων Λάμπρος, Νικόλαος Πολίτης, προσωπικότητες της Διασποράς, όπως ο Γεώργιος Γούσιος, πολιτικοί όπως ο Δημήτριος Ράλλης και ο διάδοχος Κωνσταντίνος είχαν συστηματικές επαφές ή ήταν μέλη της Εθνικής Εταιρείας (Hering, σ. 708-709).

⁷² Μονάρχης ήταν ο Βασιλιάς Γεώργιος Α' και πρωθυπουργός (1895-1897) ο Θεόδωρος Δηληγιάννης.

⁷³ Βλ. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα...*, σ. 708-716

⁷⁴ Βλ. Κληροδότημα...

ελληνικής Ορθόδοξης εκκλησίας στο Λονδίνο (ιερός ναός Αγίας Σοφίας)⁷⁵. Γεγονός είναι ότι οι Βαλλιάνοι διέθεσαν πολλά χρήματα υπέρ του ελληνικού κράτους ειδικότερα και του ελληνισμού και των απανταχού Ελλήνων γενικότερα αφήνοντας ανεξίτηλο το αποτύπωμά τους στην ελληνική ιστορία και «*συνδέοντες οὕτως στενότερον τὸ ὄνομά των πρὸς τὴν ἀναγεννωμένην πατρίδα*»⁷⁶.

---

⁷⁵ Βλ. Κληροδότημα...

⁷⁶ Βλ. «Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις*...

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σε αυτό το σημείο, η αναδρομή, η ανάλυση και η αποτίμηση του ευεργετικού έργου των αδερφών Βαλλιάνων, ενταγμένου εντός του ιστορικού πλαισίου όπου έδρασαν, έχει ολοκληρωθεί. Πλέον, είναι δυνατό να διατυπωθούν ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με την ευεργετική λειτουργία που επιτέλεσαν οι Κεφαλλονίτες ευεργέτες.

Κατ' αρχάς, σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί ο συγκυριακός παράγοντας σε μια τέτοια λειτουργία, όπως η ευεργετική, οφείλει κανείς να λαμβάνει υπ' όψιν ότι ο ευεργέτης είναι ιστορικός δρων που ως ελεύθερο υποκείμενο διαθέτει αυτόνομη βούληση αλλά λειτουργεί εντός ενός περιβάλλοντος του οποίου τις αρχικές συνθήκες δε δημιούργησε ο ίδιος. Ωστόσο, αυτός μπορεί να τις μεταβάλλει αναιρώντας έτσι όποια υπόνοια ντετερμινισμού στη σχέση φύσης - υποκειμένου. Τα ιστορικά δεδομένα που παρατέθηκαν στα τρία προηγούμενα κεφάλαια αποδεικνύουν ότι υπήρξε μια σειρά ευνοϊκών κυρίως συνθηκών οι οποίες κατέστησαν γόνιμο το έδαφος για την ευδοκίμηση της ευεργετικής ιδεολογίας που με τη σειρά της αποτελεί προϊόν του κινήματος του Διαφωτισμού και της πίστης στην πρόοδο. Εδώ ακριβώς οι πράξεις των αδερφών Βαλλιάνων, που ευνοήθηκαν από την τότε ιστορική πραγματικότητα, προκαλούν αυτή την ιστορική τομή που χαρακτηρίζει την ευεργετική λειτουργία: ο ευεργέτης αξιοποιώντας τη συγκυρία επωμίζεται αυτοβούλως την εκπλήρωση συλλογικών αναγκών, κάτι το οποίο ενέχει τρεις διαστάσεις ανάλυσης.

Εκκινώντας από τη χρονική διάσταση της ευεργετικής λειτουργίας, οι Βαλλιάνοι έδρασαν κυρίως κατά τη νεωτερική περίοδο του ευεργετισμού και σε μια πρώιμη φάση της ιδρυματικής περιόδου. Κάποια αρχικά ευεργετήματα στην Κεφαλονιά, λόγω της ιστορικής φάσης (Ιόνιος Πολιτεία, τα Επτάνησα δεν είχαν ενσωματωθεί ακόμη στο εθνικό κέντρο) και του είδους των αναγκών που εκπληρώθηκαν (εκκλησία, μικρές τοπικές ανάγκες), μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο για δράση των Βαλλιάνων και στην πρωτο-ευεργετική περίοδο. Σε ό,τι έχει να κάνει με την τοπική διάσταση, οι Βαλλιάνοι ευεργέτησαν στην ιδιαίτερη πατρίδα και στο εθνικό κέντρο. Σημειωτέον ότι στην προηγηθείσα ανάλυση κάποια ευεργετήματα στην Κεφαλονιά θεωρείτο ότι απευθύνονταν στο εθνικό κέντρο γενικότερα, καθώς ενίσχυσαν θεσμούς πανελλαδικής εμβέλειας (εκπαίδευση, Εκκλησία, υγεία) και καθώς τα Επτάνησα ήταν πλέον οργανικό τμήμα της ελληνικής επικράτειας. Τέλος,

μετά από μια εκτενή ανάλυση, στο τρίτο κεφάλαιο, της διάστασης του τρόπου επίδρασης του Βαλλιάνειου ευεργετισμού σε πρόσωπο, κοινωνία και ιστορία, διαπιστώνεται ότι οι Βαλλιάνοι υπήρξαν πραγματικοί ευεργέτες που, υποκινούμενοι από την ιδεολογία τους, λειτούργησαν με αυτόν τον πολυεπίπεδο τρόπο συμβάλλοντας και αυτοί, όπως και άλλοι Έλληνες ευεργέτες, στην αναβάθμιση του τρόπου ζωής του ελληνισμού διαμέσου της προόδου και της υπηρετήσης ενός άκρως νεωτερικού υποδείγματος κοινωνικής οργάνωσης.

Κλείνοντας, αξίζει να υπογραμμιστεί για ακόμη μια φορά η σημασία της ευεργετικής λειτουργίας διαχρονικά αλλά ιδιαιτέρως κατά την περίοδο διαμόρφωσης του σύγχρονου ευρωπαϊκού χάρτη και της μετάβασης στον καπιταλισμό, στην εκβιομηχάνιση και στην εποχή της οικοδόμησης κράτους δικαίου με αποτελεσματική θεσμική λειτουργία, δηλαδή κατά τον μακρό 19^ο αιώνα. Και οι Βαλλιάνοι, όπως παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες, εκπλήρωσαν αυτό το όραμα με προσήλωση και επιτυχία, δηλαδή με τον ίδιο τρόπο που λειτουργούσαν για όλη τους τη ζωή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

(Χωρίς Τίτλο), *Ωρα*, 16 Μαρτίου 1888

«Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη», *Ακρόπολις*, 16 Μαρτίου 1888

Κληροδότημα Παναγή Βαλλιάνου, Καταστατικό και Διαθήκη,
<http://www.klirvaglianos.gr/καταστατικό-και-διαθήκη/> [Πρόσβαση 1 Μαΐου 2020]

Τμήμα Εθνομουσικολογίας, Εγκαταστάσεις,
<https://www.ethnomus.ionio.gr/gr/department/premises/> [Πρόσβαση 9 Μαΐου 2020]

Δευτερογενείς Πηγές

Gallant, Thomas W., *The Edinburgh History of the Greeks, 1768 to 1913: The Long Nineteenth Century*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2015

Hering, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2012

Sifneos, Euridiki (2013) “Greek Family Firms in the Azov Sea Region, 1850-1917”, *The Business History Review*, 87 (2), σσ. 279-308 διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org> [πρόσβαση 29 Απρ. 2020]

Ζέη, Ελευθερία, «Όψεις του ελληνικού 19^{ου} αιώνα: ο μετασχηματισμός του καθημερινού», στο, Μωυσίδης, Αντώνης και Σακελλαρόπουλος, Σπύρος (επιμ.) *Η Ελλάδα στον 19^ο και 20^ο Αιώνα: Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, 3^η έκδοση, Αθήνα: Τόπος 2010, σσ.153-178

Κληροδότημα Παναγή Βαλλιάνου, Βιογραφικό Αδελφών Βαλλιάνου,
<http://www.klirvaglianos.gr/βιογραφικό-αδελφών-βαλλιάνου/> [Πρόσβαση 9 Μαΐου 2020]

Κουτουζιάδου, Αικατερίνη, «Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση», Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2007, DOI 10.12681/eadd/16025

Κωφός, Ευάγγελος (1975) «Πρώτη περίοδος της βασιλείας του Γεωργίου Α΄» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ΄: Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*, σσ. 230-364, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα

Σταυριανός, Λευτέρης, *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2006

Τομαρά-Σιδέρη, Ματούλα, *Ευεργετισμός και νεοελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα: Κέρκυρα 2016

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος (1975) «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ΄: Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*, σσ. 8-87, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα